

Смолій А. В.

Магістрант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ТОВАРАМИ

У статті подається ґрунтовний огляд розвитку міжнародного правового регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами у світі та в Європейському Союзі. Наводяться перші міжнародно-правові документи та правова основа зародження даного виду регулювання, а також перехід від елементарних видів регулювання міжнародної торгівлі сільгосптоварами до більш вагомій правовій системі зокрема і в країнах Європи.

Ключові слова: торгівля, міжнародно-правове регулювання, продукція, сільське господарство, товарний ринок.

Постановка проблеми. Світова торгівля являє собою одну з найбільш поширених форм міжнародних відносин. Її незмінним супутником виступає міжнародно-правове регулювання. Щоби розібратись у сутності світової торгівлі та особливостях її міжнародно-правового регулювання, необхідно варто визначити закономірності її розвитку, знайти теорії, що обґрунтовують принципи участі національних економік у міжнародному товарообігу і визначити правові засади.

Метою статті є дослідження становлення та розвитку міжнародно-правового регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що світова (міжнародна) торгівля – це процес купівлі-продажу товарів і послуг, здійснюваний між різними країнами, які виступають у ролі покупців, продавців і посередників. Міжнародна торгівля включає в себе імпорتنі та експортні операції з товарами, у сумі іменовані товарообігом. Співвідношення між ними отримало назву зовнішньоторговельного балансу.

У своєму розвитку світова торгівля проходить три основні етапи, кожен з яких має певне, відповідно до умов розвитку, міжнародно-правове регулювання.

Етап I – від стародавнього світу до початку XIX ст. Світова торгівля зародилася за часів стародавнього Єгипту та інших держав і розвивалася морська і сухопутна торгівля. На межі XVIII-XIX ст. вона набула характеру стійких міжнародних товарно-грошових відносин. Цьому процесу багато в чому сприяло створення машинного виробництва в Англії, Голландії та інших країнах, яке було орієнтоване не тільки на внутрішній, але і на зовнішній ринок. На цьому етапі закладались засади міжнародно-правового регулювання.

Етап II - період XIX ст. – перша половина XX ст. Наприкінці XIX ст. утворився світовий ринок. У першій половині XX ст. світова торгівля пережила глибоку кризу, що почалася в роки Першої світової війни і продовжувалась до закінчення Другої світової війни, котра призвела до тривалого порушення світового товарообігу. Війни потрясли всю структуру міжнародних економічних відносин. Незважаючи на певні несприятливі умови, цей етап характеризується поступовим розвитком міжнародно-правового регулювання, що охопило найбільш розвинуті регіони світу.

Етап III – друга половина XX ст. – початок XXI ст. Для післявоєнного періоду характерно помітне прискорення темпів

розвитку світової торгівлі, що досягли найвищого рівня за всю історію людської цивілізації. Середньорічний темп зростання світового експорту товарів становив: у 50-ті рр. – 6 %, у 60-ті – 8,2, у 70-80-ті – 9,0, у 90-ті – 6 %. Зростав і обсяг світової торгівлі. У 1970 р він становив 300 млрд. дол. ; у 1980 р – 1,9 трлн. ; у 1997 р – 5,4 трлн. дол., у 2014 – більше 10 трлн. дол. Цей етап характеризується відповідними процесами інтернаціоналізації і наступної глобалізації економік, що викликало формування сучасного міжнародно-правового регулювання на глобальному рівні.

Значні темпи зростання світової економіки в другій половині ХХ ст. обумовлені високими темпами економічного розвитку в цей період. Воно супроводжувалося розвитком поділу праці і стимулювало міжнародний товарообіг. Значну роль у прискоренні темпів зростання світової торгівлі зіграло активне включення в неї нових груп країн, раніше економічно відсталих. Згідно з прогнозами, високі темпи зростання світової торгівлі збережуться і надалі [1, с. 231].

Товарна структура світової торгівлі змінюється під впливом науково-технічного прогресу і поглиблення процесу міжнародного поділу праці. Найбільше значення у світовій торгівлі має продукція обробної промисловості, на яку припадає понад 3/4 світового товарообігу. Найшвидше зростає питома вага обладнання, транспортних засобів, хімічних засобів. Частка міжнародної торгівлі продовольством, сировиною, мінеральним паливом становить близько 1/5. Відповідно, була прийнята і ціла низка товарних угод.

Сільське господарство – одна з провідних світових галузей економіки, в тому числі і України, яка має значний потенціал та вимагає державної підтримки та заохочування.

Щодо загальних обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, то вони є досить варіюючи. Ми спостерігаємо як збільшення так і зменшення виробництва

сільськогосподарських товарів, що значною мірою впливає на їх експорт.

Інтеграція у сфері агропромислового виробництва на міжнародному рівні почала формуватися після Другої світової війни. В основу міжнародної агропромислової інтеграції покладено об'єктивні потреби розвитку продуктивних сил сільськогосподарського виробництва.

Причина міжнародної агропромислової інтеграції визначається необхідністю подолання суперечності між реальними вигодами для підприємств агропромислового комплексу від участі в міжнародному поділі праці та її негативними чинниками, якими виступають територіальна віддаленість, менша мобільність чинників виробництва і ресурсів, митні та валютні обмеження тощо.

Ця суперечність може бути подолана так:

- 1) створенням і розвитком транснаціональних корпорацій;
- 2) міжнародними угодами щодо цілеспрямованого формування інтернаціонального сільськогосподарського ринкового простору в окремих регіонах світу (з відповідним правовим забезпеченням інвестиційної, банківської, фінансово-валютної сфер).

Розгортання та розвиток міжнародної агропромислової інтеграції у розвинених країнах спричиняється першочергово економічними чинниками. Розвиток міжнародних ринків товарів та послуг, капіталів і трудових ресурсів, сільськогосподарські системи таких країн перетворюються на єдиний процес, забезпечений міжнародно-правовим регулюванням, як на регіональному, так і на універсальному рівнях.

Одночасно зі швидким зростанням світової торгівлі товарами випереджаючими темпами розширюється міжнародний обмін послугами. До них відносяться як традиційні види послуг (туристичні, транспортні, фінансово-кредитні), так і нові, що розвиваються під дією НТР

(консалтингові, інформаційні, ліцензійні та ряд інших). Розвиток світової торгівлі сільськогосподарською продукцією відбувається під впливом кардинальних змін на міжнародній арені внаслідок глобалізації господарської діяльності.

Разом зі зростанням інтернаціоналізації господарського життя і збільшенням взаємозалежності національних економік триває гостра конкуренція між постачальниками сільськогосподарської сировини та продовольства на міжнародні ринки.

На шляху до єдиної глобальної економіки відбувається подальше відокремлення великих груп держав в три-чотири регіональних мегаринки (європейський, північноамериканський, азіатський, а також латиноамериканський), які змагаються між собою за лідерство в ключових секторах економіки, в тому числі на ринку сільськогосподарської продукції. На сьогодні це вже забезпечується відповідним міжнародно-правовим регулюванням (на рівні секторальної інтеграції, зон вільної торгівлі, митних союзів, спільного ринку та повного економічного союзу).

Частка сільськогосподарської продукції у світовому експорті останніми десятиліттями неухильно знижується: щодо продовольчих товарів від 13 % до 8 %, по сільськогосподарській сировині – з 7 % до 2 %. Таке зниження пояснюється, передусім, успіхами в самозабезпеченості продовольством Західної та Центральної Європи, Китаю та Індії, а по друге, використанням замість натуральної сировини замінників. До того ж спостерігається тенденція зниження частки самої аграрної галузі у світовому продукті [2, с. 12].

У світовому експорті продовольчих товарів частка розвинених країн дещо зменшилася: від 72 % у 80-х роках до 65 % у 2000-х, тоді як частка у розвинених країнах за цей час зросла від 18 % до 27 %, а в країнах з перехідною економікою зменшилася від 10 % до 8 %.

Становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами

Найбільший вплив на торгівлю сільськогосподарською продукцією справляє зерновий ринок, оскільки зернові (пшениця, овес, ячмінь, кукурудза та ін.) є наймасовішим продовольчим товаром на світовому ринку, а також використовуються як корми для худоби та сировини для промислової переробки.

У структурі міжнародного обміну зерновими важливе місце належить пшениці і кормовому зерну. Основними експортерами пшениці виступають США, країни ЄС, Канада, Аргентина, Австралія; кукурудзи – США. На частку США припадає близько половини світового експорту зерна. Серед країн ЄС основними експортерами виступають Франція, Великобританія, Німеччина. Найбільшими імпортерами пшениці у світовій економіці є Китай, Японія, Бразилія. Провідними експортерами рису є Індія, Таїланд, В'єтнам, а імпортерами виступають Індонезія, Бангладеш, Корея, Саудівська Аравія, Бразилія.

Основні запаси товарного зерна зосереджені в розвинених капіталістичних країнах (США, Канада, ЄС). У країнах, що розвиваються - у зв'язку зі зростаючими потребами в продовольстві і неефективним використанням зерна на корм худобі - його дефіцит збільшується.

При значному збільшенні валової продукції зерна в промислово розвинених країнах і державах, що розвиваються, останніми двома десятиліттями продовжувала збільшуватися диспропорція у зростаючому і різноспрямованому розриві між виробництвом і споживанням у кожній з цих двох груп країн.

У розвинених країнах відбувається подальша концентрація надлишків зерна, оскільки виробництво перевищує його витрати. У країнах, що розвиваються, навпаки, у зв'язку зі збільшенням продовольчої потреби збільшується дефіцит зерна. За прогнозами ФАО ця тенденція збережеться і в майбутньому.

В умовах глобалізації світової економіки істотно зростає роль і значення міжнародної торгівлі як чинника, що впливає на

розвиток ринку продовольчих товарів. Цьому сприяє в значній мірі політика «неопротекціонізму», процеси інтеграції та регіоналізації, а також поява глобальних виробничо-збутових ланцюжків товарів.

До початку ХХІ ст. світовий товарний ринок сформувався як система, яку багато фахівців з міжнародної торгівлі аналізують умовно на трьох «поверхах» (рівнях): нижній «поверх» – ринок базових товарів (сільськогосподарська і продовольча продукція та продукція добувної промисловості), середній «поверх» – ринок середньо- і низькотехнологічної продукції, в основному трудомістких готових виробів і напівпродуктів, верхній «поверх» – ринок високотехнологічної продукції.

Міжнародна торгівля продовольством ведеться дуже інтенсивно. Глобальна торгівля продовольством в 2012 р., за розрахунками експертів, склала приблизно 1,15 млрд. тонн, при цьому темпи приросту в порівнянні з попереднім роком зросли в 2,5 рази [2, с. 14]. Основні учасники міжнародної торгівлі продовольством – розвинені країни, передусім США, Франція, Нідерланди.

Система міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, зокрема продовольством, нині зазнає докорінних змін під впливом тенденцій до послаблення надмірної державної підтримки та протекціонізму в багатьох країнах, насамперед розвинених.

Зазначимо, що на сучасному етапі, особливу роль у міжнародно-правовому регулюванні відіграють низка міжнародних організацій, і у першу чергу – Світова організація торгівлі (СОТ). Так, важливе місце в основоположних документах СОТ займає Угода по сільському господарству, яка передбачає переведення всіх нетарифних бар'єрів у тарифні еквіваленти і поступове зниження тарифів, експортних субсидій (бюджетних асигнувань на субсидування експорту), скорочення

рівня державної підтримки сільськогосподарського виробництва.

При цьому країни, що розвиваються, беруть знижені зобов'язання, а найменш розвинені країни взагалі звільняються від зобов'язань.

Унаслідок реалізації цих заходів можна очікувати посилення позицій на світовому продовольчому ринку тих країн, які володіють найбільш ефективним сільським господарством, орієнтованим на потреби зовнішнього ринку (США, ЄС, Канада, Австралія, Аргентина та ін.).

Водночас виробники сільськогосподарської продукції в державах – нетто-імпортерах продовольства, якщо не зможуть пристосуватися до нових умов, понесуть значні втрати внаслідок скорочення субсидування їхнього виробництва.

Україна як учасниця СОТ, очевидно, зіштовхнеться з зазначеними вище проблемами. У той же час Україна має у своєму розпорядженні досить широкі можливості для перебудови структури виробництва і зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією.

Найважливішим проявом сучасного етапу розвитку світової економіки є особливості регулювання світових товарних ринків. Від вибору ринку, характеру товарів і конкуренції залежить міра співвідношення в ній лібералізації та протекціонізму, диференціація рівня захисту внутрішнього ринку щодо тих чи інших видів товарів.

Як правило, в найменшій мірі захищаються ринки базових товарів, а ринки продукції вищих «поверхів» є об'єктами протекціонізму – тарифних і нетарифних обмежень імпорту при поступовому зміщенні акцентів у бік останніх (зниження тарифних бар'єрів – характерна особливість еволюції глобального торговельного режиму, що виробляється на багатосторонньому рівні в межах ГАТТ / СОТ).

Однією з проблем, що відображають суперечності країн-учасниць СОТ в галузі лібералізації сучасної міжнародної

торгівлі, є проблема так званого «нового протекціонізму» або «неопротекціонізму», сутність якого полягає в тому, що уряди низки країн застосовують методи дискримінаційного характеру в зовнішній торгівлі щодо інших країн не тільки з метою захисту внутрішнього ринку, а й з метою тиску на уряди зарубіжних країн для розширення доступу вітчизняних експортерів на ринки іноземних держав.

У найбільш конкретизованому вигляді досягли успіху в цьому США, де положення протекціонізму наявні в чинній Національній експортній стратегії, а ідеї протекціоністської політики постійно фігурують у щорічних доповідях президента США «Про національну безпеку». При цьому протекціонізм у зовнішньоторговельній політиці спрямований не тільки і не стільки на захист внутрішнього ринку та вітчизняних виробників від іноземної конкуренції, а переважно на зміцнення позицій і зростання експансії американського бізнесу за кордоном («протекціонізм, звернений зовні») [3, с. 54].

Правові акти СОТ носять досить жорсткий характер використання конкретних засобів зовнішньоторговельної політики, спрямованої на лібералізацію міжнародної торгівлі. Але, незважаючи на це, самі країни-учасниці продовжують застосовувати широкий набір засобів фактичного протекціонізму. Так, в США з кінця 80-х рр. і Японії з початку 90-х рр. щорічно публікуються доповіді про торгові бар'єри, що використовуються країнами-партнерами у зовнішньоторговельних відносинах проти експортерів цих країн.

При цьому в доповідях США саме Японія визнається самою «злісною» країною, яка застосовує протизаконні, з точки зору принципів СОТ, обмеження імпорту. А в доповідях Японії, навпаки, США називаються країною, яка частіше інших держав не дотримується правил міжнародної торгівлі.

Найсуперечливіший характер функціонування СОТ полягає у використанні основного інструменту регулювання зовнішньої торгівлі – митного тарифу. З одного боку, в останні три десятиліття середній рівень мит в розвинених країнах і в частині, що розвиваються, помітно знизився, але, з іншого боку, значно зросла його вибірковість.

Це призвело до досить поширеної думки, що світ вступив у нову епоху вільної торгівлі. Проте немає нічого більш помилкового, ніж ця точка зору. Диференційована товарна номенклатура митного тарифу дозволяє при порівняно невисокому середньому рівні оподаткування встановлювати високі тарифні ставки (тарифні піки) на багато окремих товарів міжнародної торгівлі.

Особливо високим у багатьох країнах залишається рівень митного оподаткування сільськогосподарських продуктів. Угода щодо сільському господарству СОТ встановила, що всі нетарифні бар'єри, які діяли в сільськогосподарській торгівлі в так званий базовий період (1986-1988 рр.), повинні бути перетворені в еквівалентні тарифні ставки (так звана тарифікація).

Отримані тарифні ставки були додані до чинних митних зборів, а потім отриманий рівень митного оподаткування було знижено до 2000 р на 36 %. В наслідок цього середній рівень митного оподаткування сільськогосподарських товарів на визначену дату виріс і становив 96% в Євросоюзі і 23% у США. Ставки мит на окремі сільськогосподарські товари далеко перевищили цей розмір. Наприклад, у Японії мито на рис становило 444%, на пшеницю – 193%; в США мита на молочні продукти – 93%, на цукор – 91 %; в Євросоюзі мита на рис – 231%, на молочні продукти – 205 %, на цукор – 279% [56].

До сказаного треба додати, що характерна особливість сучасної тарифної політики – це так звана «тарифна ескалація» – підвищення ставок мит у міру збільшення ступеня обробки товарів.

Це свідчить про те, що сучасний митний тариф провідних держав світу глибоко диференційований як за кількістю товарних позицій (за своєю товарною номенклатурою), так і по висоті ставок мит.

Інші можливості для «нового протекціонізму» закладені в актах і положеннях СОТ, що надають країнам, що вже здійснили зниження і зв'язування своїх митних тарифів у межах ГАТТ, право періодично переглядати взяті на себе тарифні зобов'язання. Так, Угодою про захисні заходи встановлено, що будь-яка країна-учасниця СОТ може застосовувати захисний спосіб у вигляді тимчасового підвищення мита або введення квоти в ситуації, коли імпорт будь-якого товару зріс у такій мірі, що це може завдати чи завдає серйозної шкоди будь-якій аналогічній галузі національного виробництва.

Основною особливістю сучасного етапу міжнародного регулювання торговельної політики є «протекціонізація» антидемпінгових заходів, що характеризувалися останнім часом наступними тенденціями:

- розширенням кола країн-лідерів з використання антидемпінгових бар'єрів (на зміну лідеру – «великій четвірці» (Австралія, країни ЄС, США і Канада) – приходять та розвиваються і країни з перехідною економікою, котрі ініціювали за останнє десятиліття близько 40% всіх процедур);

- відносно і умовну спрямованість набуває в обставинах транс націоналізації світової економіки поняття «національні виробники», що розширює частоту і сфери застосування антидемпінгових розслідувань;

- антидемпінгові процедури витісняють імпорتنі митні бар'єри, які скорочуються в процесі лібералізації міжнародної торгівлі;

- на зміну складнішим у використанні захисних заходів все частіше приходиться застосування виборчих засобів антидемпінгових бар'єрів;

- антидемпінгові розслідування майже завжди здійснюються паралельно з іншими методами дискримінаційного характеру (з розслідуваннями про використання субсидій та ін.) [4, с. 6].

Універсалізація режимів торгівлі та переміщення капіталів, між тим, не привели до створення на планеті єдиного економічного простору, однорідного господарського середовища. На розвиток ринку продовольчої продукції, крім політики «неопротекціонізму», значною мірою впливають процеси інтеграції та регіоналізації, а також поява глобальних виробничо-збутових ланцюжків товарів.

Світова економіка являє собою багатополюсну структуру, динамічний і постійно змінюваний ланцюжок національно-державних утворень, розвиток яких протікає нерівномірно. Найбільш інтенсивно господарська взаємодія відбувається всередині регіональних і субрегіональних економічних союзів і угруповань – ЄС, НАФТА, АСЕАН і т.д.

Питання про зміст права міжнародної торгівлі виникло у зв'язку зі створенням Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), метою якої, згідно з резолюцією ГА ООН, є сприяння прогресивній гармонізації та уніфікації права міжнародної торгівлі та розповсюдження інформації в цій галузі. У доповіді Генерального секретаря ООН на XXI сесії Генеральної Асамблеї ще 1966 року, у зв'язку з прийняттям рішення про заснування ЮНСІТРАЛ, вказувалося, що право міжнародної торгівлі є сукупністю норм, що регулюють торгові відносини приватноправового характеру, що зачіпають різні країни.

Найтрадиційніші сфери, які відповідно до даних документів відносяться до права міжнародної торгівлі, – це міжнародна купівля-продаж, страхування, перевезення товарів різними видами транспорту, оборотні документи, інтелектуальна власність, торговий арбітраж і т.д. [46, с. 182].

Норми права міжнародної торгівлі продовжують формуватись міжнародними урядовими і неурядовими організаціями: ООН (Економічними комісіями ООН для Європи, Азії, Африки, Латинської Америки; Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД)) та її спеціалізованими установами (СОТ, МБРР, ІКАО, ВОІВ), регіональними організаціями – ЄЕС, ЄАВТ, РЕВ; Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА), Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права; Міжнародною торговельною палатою, Міжнародним морським комітетом та низкою інших.

Висновок. Підсумовуючи, варто зазначити наступне:

Протягом усього існування людства міжнародна торгівля сільськогосподарськими товарами займала ключову роль у формування міжнародної торгівлі загалом, що стало пізніше причиною появи міжнародно-правових документів, а ще пізніше утворення міжнародних організацій торгівлі.

Торгівля сільськогосподарськими товарами займає одну з основних часток торгівлі в світі, і ця частка постійно зростає. Саме тому регулювання цього виду торгівлі є надзвичайно важливим, як на міжнародному, регіональному, так і на національному рівнях.

Через історичний розвиток міжнародно-правового регулювання торгівля сільськогосподарськими товарами можна прослідувати і винести, які проблеми та виклики поставали у цій сфері, що потрібно змінити і що уже в процесі змін саме в міжнародно-правовому регулюванні.

Література:

1. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ : монографія / Кер. авт. кол. і наук. ред. Т. М. Циганкова. – К. : КНЕУ, 2003. – 660 с.

2. Хохлов А. В. Тенденции мировой торговли крупнотоннажными товарами / А. В. Хохлов // БИКИ. – 2014. – № 1. – С. 4–19.

3. Мазаракі А. Зовнішньоторговельна політика: від меркантилізму до неотехнологізму / А. Мазаракі, Т. Мельник // Товари і ринки. – 2010. – № 2.

4. Дюмулен И. И. Международная торговля 2007–2010 гг.: некоторые уроки глобального кризиса» / И. И. Дюмулен // Российский внешнеэкономический вестник. – 2010. – № 7 (июль). – С. 6.

5. Ануфриева Л. П. Международное частное право: В 3-х т. – Том 2. Особенная часть : учебник / Л. П. Ануфриева. – М. : Издательство БЕК, 2000. – 656 с.

6. Європейський Союз : словник-довідник / ред. М. Марченко. – К. : К.І.С., 2006. – 140 с.

7. Лисситса А. Единая аграрная политика Европейского союза – путь становления и принципы функционирования / А. Лисситса, О. Лука, Т. Гагалюк, С. Кваша // Discussionpaper No 92. Leibniz-Institut fur Agrarentwicklung in Mittel - und Osteuropa (IAMO). – 2006. – P. 1.

8. Usher J. A. EC Agricultural Law / J. A. Usher // Oxford University Press Inc. – New York, 2001. – P. 82.

This article provided a detailed overview of international legal regulation of trade in agricultural products in the world and the European Union. We present the first international legal documents and legal foundation for the origin of this type of regulation, and the transition from elementary types of regulating international trade in agricultural products to more weighty legal system, including in Europe.

Keywords: trade, international legal regulation products agriculture commodity market.

В этой статье на дан подробный обзор развития международного правового регулирования торговли сельскохозяйственными товарами в мире и Европейском Союзе. Приводятся первые международно-правовые документы и законодательные основы зарождения данного вида регулирования, а также переход от элементарных видов регулирования международной торговли сельхозтоварами к более весомой правовой системы, в том числе и в странах Европы.

Ключевые слова: торговля, международно-правовое регулирование, продукция, сельское хозяйство, товарный рынок.